

JANUBIY AFRIKADA INGLIZ-GOLLANDIYA QARAMA- QARSHILIGI SABABLARI XVIII-XIX ASRLARDA

Rahmatov Muhridin

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy
Universiteti Tarix fakulteti Jahon tarixi kafedrası
2-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: t.f.n.,dos.A.G.Xolliyev

ANNOTATSIYA

Buyuk davlatlarni mustamlakalarga intilishi ular o'rtasida raqobat va qarama-qarshiliklarni keltirib chiqargan. XVIII-XIX asrlarda G'arbiy Yevropa davlatlarining Janubiy Afrika Respublikasida olib borgan geosiyosiy munosabatlari aks etgan. Gollandiya va Buyuk Britaniya raqobati maydoniga aylangan Janubiy Afrika hududlari. Janubiy Afrikani mustamlaka qilish 1652-yilda gollandlar boshlab berishgan inglizlar davom ettirishi to'g'risidagi ma'lumotlar ham berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *Stenford, Liesbek, Muizenberg, Rodeziya, Rondebosch, Bloubergstrandda, Koekhoens, Blaauwberg, Villem Adriaan van der Stel, Janubiy Afrika.*

ABSTRACT

The aspirations of the great powers to colonize have created competition and confrontation between them. It reflects the geopolitical relations of Western European countries in the Republic of South Africa in the XVIII-XIX centuries. Territories of South Africa that have become an area of competition between the Netherlands and the United Kingdom. The colonization of South Africa was also given information on the continuation of the British, which the Dutch began to give in 1652.

Keywords: *Stanford, Liesbek, Muizenberg, Rhodesia, Rondebosch, Bloubergstrandda, Koekhoens, Blaauwberg, Willem Adriaan van der Stel. South Africa.*

KIRISH

Mustamlakachilik davlati o'z hokimiyatini boshqa yerlarga kengaytirib, uning yashash joylari ko'chib ketgan yoki mustamlakachi mamlakat qo'l ostida boshqariladigan joy yoki koloniyadir. U "bir kuch bilan qarama-qarshi maydon yoki odamlar tomonidan nazorat qilish" deb belgilangan. Mustamlakachilik xorijiy davlatning o'z chegaralarini kengaytiradigan yerni boshqarish jarayoni hududir.

Bundan tashqari, o‘z tili va madaniy qadriyatlarini yerga qo‘yish ajnabiy davlat tomonidan zabt etilishidir. Mustamlakachilik - bu xorijiy davlat mustamlaka qilingan hudud ustidan chegaralarini kengaytiradigan yerni boshqarish jarayonidir. Chet ellar tomonidan bosib olingan yerga o‘z tili va madaniy qadriyatlarini o‘rnatish jarayonidir. Mustamlakachilik haqidagi adabiyotlar ikki turkumda, ya'ni "ko‘chmanchi mustamlakachilik" va "ekspluatatsiya mustamlakachiligi" bo‘yicha baholanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Doğanay Suverenning “The colonization of south Africa and the British impacts on development” asari hamda I.A. Nikitining “Захват бурских республик Англией” asaridan metodologik manba sifatida foyladanildi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning tarixiylik, mantiqiylik, analiz, sintez va obyektivlik usulidan foydalanildi. Mazkur tadqiqot jarayonida XVIII-XIX asrlarda G‘arbiy Yevropa davlatlarining Janubiy Afrika Respublikasida olib borgan geosiyosiy munosabatlari obyektiv ochib berildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘rnatilgan mustamlakachilikni xorijiy davlatlar hududida fermerlik maydonlarini yaratish uchun yerlarni mustamlaka qilgan deb ta’riflash mumkin. Shuning uchun ekspluatatsiya mustamlakachiligi atamasi metropol shaharlarga tovar va tabiiy boyliklarni eksport qilish uchun mustamlaka tashkil etish deb ta’riflash ham mumkin. Aslida ekspluatatsiya mustamlakachiligi mustamlaka mamlakat va mustamlaka yerlar o‘rtasida savdo yo‘llari o‘rnatilgan. Stenford falsafa entsiklopediyasi mustamlakachilikni «Yevropaning joylashuvi va butun dunyo bo‘ylab, shu jumladan Amerika, Avstraliya va Afrika va Osiyoning ba’zi joylarini siyosiy nazorat qilish jarayoni» deb ta’riflaydi. Afrikadagi ko‘plab mamlakatlar G‘arbiy Yevropa davlatlari tomonidan mustamlakaga aylantirilgan; Janubiy Afrika ularning biri edi. Ba’zi olimlarning ta’kidlashicha mustamlaka mustamlakani boshdan kechirgan mamlakat uchun foydalidir; Bryus Gilli, "G‘arb mustamlakachiligi" mavjud bo‘lgan aksariyat joylarda "ob'ektiv ravishda foydali va sub'ektiv ravishda qonuniy" bo‘lganligini ta’kidlaydi. Shunga qaramay, bu mahalliy aholining madaniyatini va urf-odatlarini buzishi aniq edi. Afrika mustamlaka bilan shug‘ullanadigan eng katta obyektlardan biri edi. Ko‘pgina Afrika mamlakatlaridan farqli o‘laroq, Janubiy Afrika Afrikadagi joylashuvi va tabiiy boyliklari tufayli mustamlaka qurboniga aylangan eng mashhur mamlakatlardan biri edi. Janubiy Afrikaning mustamlakasi qachon boshlangan? Bu Portugaliya va Ispaniyaning tashqi savdo yo‘llarini ochishga qaratilgan siyosati bilan kashfiyot asridan boshlangan. XV

asr davomida yevropaliklar Usmonli turklari tufayli sharqda bozorga kirish imkoniyatidan mahrum bo'lishgan; ular Hindistonga olib boradigan savdo yo'llarini nazorat qilar edilar. Yevropaliklarning yangi dengiz yo'llarini izlashining asosiy sababi bu yangi savdo yo'lini yaratish edi, chunki ular kemalarda olib ketayotgan mollari uchun yuqori boj to'lovlarini to'lashgan, shuning uchun bu portugallarni Afrika qit'asining g'arbiy chekkasini kashf etishga undagan. Shundan keyin 1488-yilda portugaliyalik dengizchi Bartolomeu Dias Afrikaning janubiy qismiga yetib bordi va bu yerni "Yaxshi umid buruni" deb nomladi. Portugaliyaliklar Janubiy Afrikani kashf etgan birinchi g'arbiy odamlar bo'lishiga qaramay, ular yerni mustamlaka qilmadilar, chunki ularning ustuvor yo'nalishi Afrikaning qirg'oq chizig'ini Hindistonga olib boradigan savdo yo'llarining xavfsizligini ta'minlash edi. 1647-yil 25-martda Gollandiyaning yuk kemasi Afrikaning janubiy qismida bo'ronga uchraydi, kema Bloubergstrandda qolib ketdi, kemanding ba'zi bir ekipaji kemada yetarli joy bo'lmaganligi sababli orqada qolishlari kerak bo'lgan. Shundan so'ng, Gollandiyalik tadbirkorlar Yan Anthoniszoon van Ribekni Kapga 1652-yil 6-aprelda "Dutch East India Company" deb nomlangan savdo shoxobchasini ochish uchun jo'nashlari kerak edi, Riebek beshta yuk kemasi bilan Kapga yetib keladi. Kap o'tgan savdo kemalarini yetkazib beradigan port shahri bo'lishi rejalashtirilgan edi. Portda ta'minlangan asosiy tovarlar yangi go'sht, sabzavot va chuchuk suv edi. Ushbu tovarlarni Koekhoen ismli afrikaliklar yetkazib berishgan. 1657-yilda Ribek va Koekhoens o'rtasida kelishmovchilik yuzaga keldi.

Koekhoens gollandiyaliklarning kengayib borishi sababli Gollandiyaning Ost-Indiya kompaniyasi bilan savdo qilishdan bosh tortdi va shu tariqa ushbu mojaro ikki tomon o'rtasida qo'y va qoramollar bilan savdo shartnomasini bekor qilishga olib keladi. Bundan tashqari, Koekhoen yerlarining bir qismi gollandlar tomonidan tortib olingan. Port uchun oziq-ovqat va sabzavotlarga ehtiyoj sezilib, Riebek 1657-yilda Liesbekda "Rondebosch" deb nomlangan 9 ta kambag'al fuqaro bilan dehqonchilik maydonlarini tashkil etishga qaror qiladi. Oxir oqibat, Kap Yevropaning boshqa davlatlari tomonidan 1660-yillarda shaharcha sifatida tanila boshlagan mustamlakaga aylandi. 1668-yilda Afrikaning turli mamlakatlaridan Gollandiyaning Ost-Indiya kompaniyasi tomonidan Kapga birinchi qullar olib kelingan; Angola va Gvineyadan qullar o'sha davrda olib kelingan. Keyinchalik Madagaskar va Afrikaning sharqidan boshqa qullar olib kelingan. Qullikni boshlashning eng muhim sabablaridan biri bu ishchi kuchining etishmasligi edi. Shuning uchun ko'plab afrikaliklar qul sifatida Kapga olib kelingan. Qulchilik VII asrda boshlangan juda qadimgi tarixga ega. Ammo Atlantika qul savdosi XVI-asrda portugallar tomonidan Afrika qit'asida boshlangan,

taxminan 12 million qul bo'lgan. 1670-yilda Gollandiyaning Ost-Indiya kompaniyasi Angliyaning Hindistonga dengiz yo'lida ta'sirini oldini olish uchun Kapda doimiy bo'lishini e'lon qildi. Kap Gollandiyaning sharqiy dengiz savdo yo'lida mustahkam tayanch bo'lishi uchun juda muhim strategik mavqega ega edi. Riebiqdan so'ng, 1679-yilda Simon van der Stel Kapdagi Gollandiyaning Ost-Indiya kompaniyasi tomonidan qo'mondon etib tayinlandi. O'zining vakolati bilan u ekspansionistik siyosatni kuzatib bordi va mustamlakani eng yaqin mamlakatlar hisobida kengaytirdi. U 1679-yilda Stellenbos shaharini tashkil qiladi va koloniya ekin maydonlarini yaxshilashga e'tibor qaratdi. U Stellenboschda vinochilik xo'jaligini tashkil qilmoqchi edi. Sharob tayyorlash bo'yicha fransuz fermerlik ko'nikmalarini olish uchun Gollandiya Ost-Indiya kompaniyasidan Kap orqali fransuzlar uchun Stellenboshgacha joy ajratadi. Muvaffaqiyatli siyosati tufayli u 1691-yilda Kapning birinchi gubernatori etib tayinlandi. Uning hukmronligidan so'ng, 1699-yilda uning o'rnini o'g'li Villem Adriaan van der Stel egalladi. 1795-yilgacha Gollandiyaliklar Kapni, shuningdek Kap va sharq o'rtasidagi dengiz yo'lini boshqarganlar. 1794-yilda Yevropada boshlangan urush bilan Flerus urushi fransuz qo'shinlari Gollandiyani bosib olishdi. O'sha vaqtda Kap Gollandiya bilan aloqa etishmasligi sababli Yevropada nima bo'layotganini bilmas edi. Shunday qilib, inglizlar Fransiyaning Gollandiya mustamlakalariga bostirib kirishidan oldin birinchi qadamni qo'yimoqchi edilar va vaziyatdan foydalanib, Hindistonga boradigan dengiz yo'lini nazorat qilib, 700 kishilik 7 ta qirolik dengiz flotini Kapga jo'natdilar. Gollandiya fransuz qo'shinlari tomonidan qaqshatqich zarbaga uchraydi va dengiz flotini Kapga jo'nata olmadilar.

1775-yilda ingliz floti Simon shahriga etib bordi Gollandiyalik qo'shinlar Muizenbergdagi qasrga qaytishga majbur bo'ladilar. Britaniyaliklar Kapga ega bo'lishni xohlaganlar va Kapga ega bo'lish uchun delegatsiya yuboradilar. Gollandiyalik kuchlar Kap sovg'asini rad etishadi. Gollandiya qo'shinlari Muizenberg qal'asiga inglizlarga qarshi urush strategik joyda bo'lish uchun ko'chib o'tishgan. Avgust oyida inglizlar harakatga kelib, Muizenberg qal'asiga qarshi to'plarini bombardimon qila boshladilar. Gollandiyaliklar kuchli bombardimonga dosh berolmay, Zandvley shahriga chekinishdi. Bir oy ichida gollandlar qal'ani qaytarib olish uchun hujum qilishdi, ammo ular buni uddalay olishmadi. Ayni paytda Britaniyaning asosiy kuchlari Simon's Town shahriga etib kelishdi. 1795-yil 14-sentyabrda Angliya nazorati ostida Kapning yangi davri boshlandi. Ikki kundan keyin 16-gollandiya kuchlar taslim bo'lishdi (6500 kishi) va inglizlar shaharni to'liq nazoratiga olishdi. Angliya nazorati ostida Kap rivojlana boshladi. Kapdagi

hukmronlik davrida inglizlar ko'plab sohalarda rivojlanishga erishdilar. Ular 9 ta ma'muriy tizim va shaharni mos ravishda boshqarishni rivojlantira olganlar, eksport darajasi Gollandiyaliklar bilan taqqoslaganda anchagina oshgan. Kapdagi iqtisodiy o'sish XVIII-asrning oxirlarida Buyuk Britaniyadan temir importi tufayli avjiga chiqqan edi. Bundan tashqari, 1802-yil 25-martgacha Yevropada davom etgan urush - Fransiya inqilobiy urushlari tufayli ekinlarga talab katta bo'lganligi sababli dehqonchilik yaxshilandi. Garchi shaharning har bir qarshiligi inglizlarning Kap Burlar (Gollandiyalik dehqonlar) bo'lishidan mamnun emas edi va mahalliy afrikalik dehqonlar inglizlarning yerni boshqarishiga qarshi edilar. Mahalliy afrikaliklar Xosa xalqining Bosh Gayka rahbariga qarshi isyon ko'tarishdi. Xuddi shu davrda, burlar golland qo'mondoni Adriaan van Jaarsveld va Kap etakchisiga qarshi bosh ko'tarishadi. Rahbarlarga qarshi qo'zg'olonlar mahalliy aholi va hokimiyat o'rtasidagi munosabatlarni yomonlashtirgan. 1802-yilda Fransiya inqilobiy urushlari tugashi bilan Fransiya va Angliya o'rtasida Amien shartnomasi imzolandi. Shartnomaga ko'ra, inglizlar Kapni Gollandiyaga qaytarishlari kerak edi. 1803-yilda Kap yana Gollandlar hukmronligi ostida o'tgan edi. Britaniyaning Kapdagi 7 yillik hukmronligi boshqaruv, savdo va dehqonchilik kabi sohalarda ko'plab yaxshilanishlarga erishildi. Bunga qo'shimcha ravishda general J.A. de Mist va Kap gubernatori general-leytenant J.V. Yanssens shahardagi ajoyib islohotlarni davom ettirishgan. Buyuk Britaniyaning Kapga ikkinchi hujumi Yevropada Napoleon urushlari paytida bo'lib, inglizlar Kapni yana egallab olishga qaror qilishadi. Chunki dengiz yo'li inglizlar uchun hayotiy ahamiyatga ega edi. Ular fransuzlardan oldin Kapni egallab olishni rejalariga kiritishgan. Buyuk Britaniyadan ser Xom Popam boshchiligida katta qo'shin bilan 1805-yil iyulda yo'lga chiqadi. 1806-yil yozida Kapga yaqin Robben oroliga etib keladi. Robben oroliga kelganidan bir necha kun o'tgach, ingliz qo'shinlari general Devid Baird boshchiligida Kapga yurish boshlaydilar. Boshqa tomondan, general Yanssens qo'mondonligidagi Blaauwberg shahrida joylashgan Gollandiya qo'shinlari inglizlar bilan to'qnashadi. Kelishuvga ko'ra inglizlar Kapning barcha qal'alari va mulklariga ega bo'ldilar. Gollandiya tomoni shartlarni qabul qilishga qiynalayotgani sababli, 18-yanvarda o'z nihoyasiga yetadi. General Yanssens shartnomani imzoladi va butun Kapni inglizlarga topshiradi. Inglizlarning ikkinchi muvaffaqiyati 1806-yilda Blaauwbergda bo'lgan jangda Gollandiyani mag'lubiyatga uchratgandan so'ng boshlanadi. O'sha paytdan boshlab Kap Janubiy Afrika Ittifoqi tashkil etilgunga qadar Buyuk Britaniyaning mustamlakasi bo'lgan ya'ni 1910-yilgacha. Janubiy Afrikani mustamlaka qilish 1652-yilda gollandlar boshlab berishgan inglizlar davom ettirishgan va ular quyidagilar;

- 1652 va 1795-yillar orasida Keypda Gollandiyaning bosib olinishi.
- Britaniyaning 1795 va 1803-yillardagi hukmronligi.
- 1803 va 1806-yillarda Gollandiyaning ikkinchi hukmronligi.

Janubiy Afrikada birinchi britaniyalik immigratsiya va qishloq xo'jaligining evolyutsiyasi: 1815-yilda Yevropada Fransiya va Angliya o'rtasidagi Napoleon urushlari tugashi bilan Buyuk Britaniyada ishsizlik darajasi jiddiy muammoga aylandi. Bu muammo o'z navbatida Britaniya hukumatini britaniya aholisini Kapa ko'chirishga undadi. Muhojirlarning birinchi to'liqini 1820-yil mart oyida Stol ko'rfaziga yetib keladilar. Britaniyalik gubernator Lord Somerseting ekspansionistik siyosati bilan Britaniyaning joylashuvi Algoa ko'rfaziga (Port-Elizabeth) Sharqiy Kapgacha cho'ziladi. Ushbu joylashtirish siyosati tufayli 4 ming muhojir Janubiy Afrikaning qirg'oq bo'yi shaharlariga joylashtiriladi. 1820-yil iyun oyida ko'chib kelganlar Bathurst shahri yaqinida fermer xo'jaliklarini tashkil etishadi, garchi ular qishloq hayot tarziga o'rganmagan bo'lsa ham. Lekin ular hayotlarini davom ettirish uchun fermerlikni tanladilar, boshqalari savdo va biznesga e'tibor berishdi. Buning ustiga vaziyat juda og'ir edi masalan qurg'oqchilik, ob-havo sharoiti va transportning yo'qligi yangi fermerlar uchun dehqonchilikni qiyinlashtirib qo'ydi. Ko'p yillar davomida dehqonchilikni tanlagan odamlar dehqonchilikda sezilarli yaxshilanishlarga erishdilar. Britaniyalik dehqonlar tomonidan amalga oshirilgan qishloq xo'jaligi yaxshilanishi tufayli Port-Elizabeth shahri juda tez o'sishni boshlaydi. Qishloq xo'jaligida rivojlanish bilan birga ekin maydonlari mamlakatning boshqa hududlari bo'ylab kengaytirila boshlanadi (KwaZulu Natal). Boshqa tomondan, bu yerlar mahalliy afrikaliklar (zuluslar) tomonidan boshqarilayotgandi, ingliz fermerlari dehqonchilik qilishni va yerlarda yashashni podshoh Shakadan so'rashadi. Qishloq xo'jaligidagi ilg'or texnologiyalar tufayli ingliz dehqonlariga Zulu qiroli tomonidan bu yerda yashash va fermer xo'jaliklariga ruxsat beriladi. Bu narsa isbotlaydiki inglizlar XIX-asrda mahalliy afrikaliklarga qaraganda dehqonchilikda ko'proq rivojlanishga va ular mahalliy xalqqa samarali qishloq xo'jaligini olib kirishga erishishgan. Inglizlar Janubiy Afrikada dehqonchilik bilan shug'ullangan birinchi chet ellik bo'lmaganlar; Gollandiyaliklar Kapa birinchi bo'lib kelganlar va shaharda fermer xo'jaliklarini tashkil etishgan. Inglizlar mamlakatning ichki qismlarida ekin maydonlarini kengaytirgan hamda mahalliy zuluslarga ilg'or qishloq xo'jaligini joriy qilganlar. Angliyaning Janubiy Afrikada dehqonchilik qilishni boshlashi bilan ular avval Angliya iqlimida o'sishi mumkin bo'lmagan ekinlarni etishtirishga kirishdilar ular quyidagilar: kofe, paxta va kakao. Ular Afrikaning mahalliy yashash joylariga qaraganda o'sha ekinlarni o'z

yerlarida yetishtirish bilan taqqoslaganda ancha zamonaviylashgan va sanoatlashgan bo'lgan. Bundan tashqari, 1898-yilda inglizlar tomonidan tashkil etilgan Elsenburg qishloq xo'jaligi instituti mamlakatning birinchi qishloq xo'jaligi kolleji bo'lgan. Keyinchalik 1926-yilda Stellenbosch universiteti tashkil etiladi va qishloq xo'jaligining turli usullari bo'yicha kurslar berishni boshlaydi. Ushbu ilg'or yutuqlar tufayli qishloq xo'jaligi Janubiy Afrika uchun muhim sohaga aylanadi. Biroq, Janubiy Afrikada Britaniyaning dehqonchilikka bo'lgan yana bir manfaati mamlakatning iqtisodiy xatti-harakatlarini shakllantirish edi, ammo Janubiy Afrikada yerlardan erkin foydalanish imkoniyati yo'q edi. Bundan tashqari, mustamlaka Angliya hukmronligi davrida fermer xo'jaliklarida ishlagan ko'plab mahalliy afrikaliklarning qul bo'lishiga sabab bo'ldi. Buyuk Britaniyaning Janubiy Afrika qishloq xo'jaligiga ta'siri bilan mamlakat qishloq xo'jaligi jihatidan ancha tajribali, rivojlangan va sanoatlashgan. Shubhasiz, 30-yillarda Janubiy Afrika tomonidan import qilingan qishloq xo'jalik tovarlari miqdoridan qishloq xo'jaligining hissasi butun mamlakat YaIMning 20 foizini tashkil etgan. Inglizlar ilk bor Janubiy Afrikaga XX-asrning oxirida Kapni birinchi Angliya bosib olgan paytda kelgan (1795-1803). 1795-yilda Kapdagi birinchi ingliz ma'muriyati Golland qonunlari, byurokratiyasi, valyuta va vazn va o'lchovlaridan foydalanganlar. Buyuk Britaniya hukumati dastlab Kapni strategik mulk sifatida qabul qiladi. Mustamlaka sifatida emas, balki ingliz tilida so'zlashuvchilarning yangi hamjamiyati asosan ma'murlar, askarlar, va savdogarlardan iborat bo'lishgan. Ingliz tilining paydo bo'lishi Janubiy Afrikalik gollandlar bilan ustunlik uchun kurash boshlaydi (keyinchalik afrikaliklar) deyarli ikki asr davom etadi. Afrika tillari tegishli mustahkamligi va qudrati masalasi muhim deb qabul qilinmadi. XIX asrning ikkinchi o'n yilligidan boshlab ingliz tili asta-sekin rivojlana boshlaydi Kapda rasmiy va tijorat aloqalari tili sifatida ustunlik qiladi. 1827- yilda Gollandiyaning huquqiy tizimi landdrost va heemraden o'rnini rezident magistratlar va fuqarolik komissarlari egallaydi. Bu janubda joylashgan qishloq joylarida ayniqsa norozilikni keltirib chiqaradi sababi bu yerlarda gollandlar va fransuzlar yashar edi. 1853-yildagi Kap konstitutsiyasiga binoan ingliz tili maxsus himoya bilan ta'minlangan. 1870-yillarning o'rtalarida Afrikaliklarni siyosiy va madaniy tiklanishi afrika tilini targ'ib qilishni o'z ichiga olgan edi. Afrikaliklar Gollandiyani Kap maktablarida ingliz tili bilan birga o'qitish vositasi sifatida qabul qilishlari uchun kurashdilar. 1880-yillarda Transvaal Respublikasida xuddi shunday kurash ko'chib kelganalar tomonidan ingliz nomidan olib borilgan (chet el) aholi. 1899-1902-yillardagi Janubiy Afrikadagi urush ingliz tilida so'zlashuvchilar va afrikaliklar o'rtasidagi munosabatlarni o'zaro bog'lagan eng past pasayish

bo'lgan. Bular urishda mag'lubiyatga uchraganidan so'ng Transvaalga mas'uliyatli hukumat tayinlandi, ammo rasmiy til endi ingliz tili bo'lishi kerak edi. Afrikaliklar o'rtasida Janubiy Afrikada ingliz tilini o'rnatishga urinish qattiq norozilikka olib keldi. Ingliz tili 1820-yilda Buyuk Britaniyadan kelgan 4 ming muhojir kelgandan keyingina o'rnatilgan Janubiy Afrika tiliga aylandi. Ushbu tashkillashtirilgan va subsidiyalangan immigratsiya natijasida Janubda ingliz tilida so'zlashadigan birinchi yirik jamiyat paydo bo'ldi. Afrikaning tarixi boshqa til jamoalaridan bo'lgan qo'shnilar bilan o'zaro munosabatda bo'lish va unda qolishga sodiq qolish tarixi ularning yangi muhiti edi. Janubiy Afrika chegarasining qiyinchiliklari atrof-muhit - urush, qurg'oqchilik, toshqinlar, o'simlik kasalliklari - ko'chmanchilarni umumiy tajribaga ega bo'lgan guruhga birlashtiradi. Bu chegarada o'sib-ulg'aygan avlodlarning o'ziga xos talaffuzi va so'z boyligi bilan yangi Sharqiy Kap ingliz tilining o'ziga xos shevalari va aksentlar paydo bo'lishiga olib keldi. Ingliz tili har doim o'zgardi va yangi so'zlarni singdirish qobiliyati bilan rivojlanib bordi. D. Mudining kolonistlarning mahalliy qabilalar bilan aloqalari va 1651-1690-yillar va 1769-yillardagi hayoti bilan bog'liq bo'lgan juda katta ahamiyatga ega bo'lgan dastlabki manbalarining ehtiyotkorlik bilan tarjimasi nashr etilgan 1809-yilgacha. Bunday qiyin sharoitda inglizlar urushni rag'batlantirishi kerak degan qarorga kelishdi. Gollandiyaning savdo kemalarini ommaviy ravishda tortib olish orqali moliyaviy ahvollarini yaxshilashmoqchi edilar. 1665-yil iyun oyi boshida leytenant-admiral (Birlashgan flot qo'mondoni) Yakob van Vasenar (Baron Obdam) eskadrilyasi 107 ta kema, 9 ta fregat va 27 ta boshqa toifadagi kemalardan iborat Gollandiyadan jo'nab ketdi. Bu raqamlar orasida 92 ta kema 30 ta yoki undan ko'p to'p bilan qurollangan. Ekipajlar soni 4800 qurol bilan 21 ming kishidan iborat edi. Ushbu otryad koloniyalardan qaytayotgan savdo kemalari bilan uchrashishi va qirg'oqning inglizlar tomonidan bloklanishiga yo'l qo'ymasligi kerak edi. 1665-yil 11-iyun kuni gollandlar 88 ta kema, 12 ta frigate va boshqa sinfdagi 24 ta kema (4500 qurol, 22 ming ekipaj) dan iborat ingliz flotini topdilar. Buyruq York knyazi Karl II ning ukasi tomonidan amalga oshirildi. Ingliz floti aniq avangard, korpus de batalion va orqa qo'riqchiga bo'lingan. Ingliz kemalari yaxshi qurollangan va jihozlangan edi. Gollandiyalik flotni shakllantirishda to'liq chalkashliklar hukm surardi, chunki har bir viloyatning bo'linmasi uning admiral qo'mondonligida edi. Sokinlik flotlarning yaqinlashishiga to'sqinlik qildi va tez orada raqiblar bir-biriga qarshi langar tashladilar. 1886-yilda Bur respublikalarida dunyodagi eng yirik oltin konlari topildi. Britaniyalik oltin izlovchilar oqimi Janubiy Afrikaga quyilib, ular Outlander deb nomlanishdi. Transvaal hokimiyati sanoatchilar va konchilar ishiga aralashmadi,

ammo ular uchun maxsus 5 foizli soliq belgilab qo‘ydi, shu tufayli davlat byudjet daromadlarini 11 baravar oshirdi.1890-yilda 125 ming Bur uchun (shundan 30 mingga yaqini ovoz berish huquqiga ega bo‘lgan), Transvaalda 200 mingga yaqin ko‘chib kelganlar bo‘lgan. Ko‘p o‘tmay Britaniyalik oltin qazib oluvchilar ularga fuqarolik huquqlarini berish haqida gapira boshladilar.1895-yilda Rhodes Chartered Company kompaniyasining bir necha yuz qurollangan yollanma askarlari Rodeziyadan Transvaalga bostirib kirdilar. Bu otryadga Britaniyaning mustamlakachi amaldori Linder Jeymson boshchilik qilib, Transvalda ko‘chib kelganlar isyonini ko‘tarishni rejalashtirgan.Reyd ishtirokchilari burlar tomonidan to‘sib qo‘yilgan va tez orada qurollarini tashlagan. Oddiy yollanma askarlar ozod qilinadi, ularga qo‘shilgan katta ofitserlar va mahalliy fitnachilar qamoq va jarimalarga hukm qilinadi.Bosqin muvaffaqiyatsiz tugaganidan so‘ng, London burlar bilan urushga tayyorlana boshladi. Bur respublikalari rahbariyati ko‘chib kelganlarga katta miqdordagi imtiyozlarni berib, moliyaviy majburiyatlarni va ularning ovoz berish huquqini olish muddatini cheklaganlar.1899-yil avgustda Transvaal prezidenti Pol Kruger respublikada 5 yildan ortiq yashagan barcha britaniyaliklarga saylov huquqini berishga rozi bo‘ldi, ammo Londondan burlarning ichki ishlariga aralashishni rad etishni va o‘z qo‘shinlarini olib chiqib ketishni talab qiladi.Inglizlar bu shartlarga rozi bo‘lmadilar.Taxminan 28 ming kishilik Bur armiyasi, Britaniya qo‘shinlariga taxminan teng ravishda muvaffaqiyatli hujum qildi. Burlar Buyuk Britaniyaning bir qator shaharlarini qamal qilishadi va Mengersfontein jangida dushmanning katta kuchlarini mag‘lub etishadi. Bundan tashqari, ular Nataldagi bir qator joylarni egallab oldilar va general Jorj Uaytning korpusini blokladilar.O‘ralgan garnizonlarni blokdan chiqarishga urinishlar inglizlarning Kolenso jangida mag‘lubiyati bilan tugadi. 16,7 ming kishilik ingliz korpusi 4,5 ming Burlarga qarshi chiqdi, ammo inglizlar yetarli razvedka va jangovar harakatlarga tayyorgarlik ko‘rmadilar. Natijada, burlar 50 ga yaqin kishini o‘ldirishdi va yaraladilar, ularning dushmani esa mingdan oshiq.1900-yil fevralda inglizlar Oranje Respublikasi qo‘shinini mag‘lubiyatga uchratdilar. Bir necha oy o‘tgach, Transvaalning asosiy tuzilmalari mag‘lub bo‘ldi, Bloemfontein va Pretoria qulab tushadi.1900-yil yozidan beri burlar asosan partizanlik harakatlariga o‘tdilar va ular birinchi bo‘lib muvaffaqiyatga erishdilar, deb ta'kidladi Koshkin.Mutaxassisning so‘zlariga ko‘ra, inglizlar kichik jazo otryadlarini tuzishni boshladilar va mahalliy tinch aholini konsentratsion lagerlarga jo‘natdilar."Bu konsentratsion lagerlarni bugungi kunda biz bilgan shaklda va nomi bilan ishlatishda birinchi to‘liq tajriba edi", dedi Koshkin."Kuygan yer taktikasi ishlatilgan. Oddiy odamlardan chorva mollari o‘g‘irlangan, fermer xo‘jaliklari yoqib yuborilgan.

Konsentratsion lagerlar, yoqib yuborilgan yerlar va jazolash reydlari keyinchalik Adolf Gitler inglizlardan o'rganadi», -deya ta'kidladi mutaxassis. Buyuk Britaniya qo'mondonligi Janubiy Afrikaga o'z qo'shinlarini ko'p miqdorda ko'paytira boshlaydi. Fransiyada ishlab chiqarilgan uzoq masofaga otadigan artilleriya qurollaridan o't o'chirish uchun "Terribl" va "Kuchli" kreyslerlaridan og'ir va uzoq masofali dengiz qurollari sotib ola boshlaydi. Bu qurollar uchun qo'lbola g'ildiraklar, metall va yog'ochdan vagonlar tayyorlanadi. Ba'zi uzoq masofaga otadigan qurollar Ladysmith shahriga temir yo'l orqali etkazib berishga muvaffaq bo'linadi. Lekin bu qurollar qamalda bo'lgan Bur shaharni egallashga imkon bermaydi. Nataldagi inglizlarning hujumi uchun boshqa qurollar ishlatilgan. Ko'p o'tmay inglizlar juda ko'p sonli texnika bilan taminlanishi ularga ustunlikni ta'minlaydi. 1899-yilning dekabrda kelib qo'shinlarning umumiy soni 120 mingga, urush oxiriga kelib - 450 mingga yetadi. 1899-yilning dekabrda feldmarshal Roberts ingliz qo'shinlari qo'mondoni etib tayinlandi. Britaniya kuchlari qayta hujumga o'tishi 1900-yil fevral oyiga to'g'ri keladi. Ingliz qo'shinlari Padebergdagi Oranje Respublikaning armiyasini taslim qilishadi. Keyinchalik ingliz qo'shinlari Kimberlini 15-fevralda, Ladysmitni 1900-yil 1-martda va Mafekingni 17-mayda ozod qilishga erishadilar. Inglizlar 1900-yil 13-martda Oranje Respublikasi poytaxti Bloemfonteyn va 1900-yil 5-iyunda Transvaal poytaxti Pretoriyani egalladilar. Urush 1900-yil sentyabrga kelib tugadi. General Kitchenerga buyruqni topshirgandan so'ng feldmarshal Roberts Janubiy Afrikadan ketadi.

Bur qo'shinlari qurollarini tushirib, kurashni tugatishlari va Britaniya qiroligining hokimiyatini tan olishlari kerak edi. Ular ikkala respublika hududlaridan tashqarida bo'lganlar va asirga olingan Bular imkon qadar yashash joylariga qaytishga umid qilganlar. Urush qonunlari va urf-odatlarini buzganlar bundan mustasno bo'lgan, ularning barchasi amnistiyaga tushadi. Ularga shaxsiy erkinlik va mulkni saqlash kafolatlangan, bu harbiy xarajatlarni qoplash uchun har qanday soliqlardan ozod qilingan. Golland tili maktablarda saqlanib qolishi va agar kerak bo'lsa, sudlarda qo'llanilishi mumkin edi. Bular o'zlarining shaxsiy qurollarini topshirishlari yoki obyektiv zarurat bo'lsa, ularni olib yurish uchun ruxsat olishlari kerak edi. Bular bir muncha vaqt o'tgach, qora tanli aholiga ovoz berish huquqini berish-bermaslikni o'zi hal qiladigan avtonom o'zini o'zi boshqarish tizimini yaratishga kafolat berdilar.

XULOSA

Janubiy Afrikaning yagona davlat sifatidagi tarixi xalqaro miqyosdagi voqealar bilan uzviy bog'liq. Afrikaning janubini mustamlaka qilish turli tadbirkorlik faoliyati

- savdo, tog'-kon, qishloq xo'jaligi va boshqalar bilan shug'ullanuvchi golland va inglizlar bu yerni egallashga intilganlar. Janubiy Afrika Ittifoqining shakllanishi Janubiy Afrikadagi ingliz mustamlaka mulklarini birlashtirish g'oyasi izchil shakllangan va uzoq muddatli rejalar bilan yaratilgan uzoq davrga to'g'ri keladi. O'sha paytda bir necha kuchlar Janubiy Afrikaga iqtisodiy kirish uchun raqobat qiladi. Ular quyidagilar Germaniya va Angliya va Amerika Qo'shma Shtatlaridir. 1869-yildan, 1886-yilgacha dunyodagi eng yirik olmos va oltin konlari topilgan bo'lib, u butun dunyoni o'ziga jalb qilgan va mintaqadagi vaziyatni tubdan o'zgartirgan. Eng boy resurslar ustidan nazorat uchun kurashda manfaatlar to'qnashuvi urushga olib keladi. Angliya-Bur urushi eng yirik xalqaro tadbir nuqtayi nazaridan turli qiziqishlarni uyg'otgan. Bu urush Rossiya tarixida ham muhim iz qoldirgan. Chunki Rossiya hukumati bir paytning o'zida "Burlar" ni qo'llab-quvvatlashga va jahon maydonidagi o'sha paytdagi asosiy raqibining qiyinchiliklaridan foydalanishga intilgan. "Burlar" o'z navbatida ularning kurashida jahon kuchlarining ko'magiga muhtoj edi. Rossiya bilan diplomatik aloqalar o'rnatilgan bo'lsa-da Pretoriyadagi Rossiya elchixonasi hech qachon u yerda paydo bo'lmagan. Bir yil o'tib urush boshlangan.

REFERENCES

1. New History of South Africa Hardcover April 30, 2010. Hermann Giliomee, Bernard Mbenga
2. The colonization of south Africa and the British impacts on development. Doğanay Suveren Yeditepe Universit
3. Lingua Franca English of South Africa Irina Khokhlova. Available online at www.sciencedirect.com
4. <https://topwar.ru/96708-morskoe-so-berichestvo-anglii-i-gollandii-srazhenie-pri-loustofte>.
5. <https://russian.rt.com/science/article/676190-anglo-burskaya-voyna-afrika>
«Классический империализм»: как вторая Англо-бурская война повлияла на вооружённые конфликты XX века Святослав Князев
6. Никитина И. А. Захват бурских республик Англией (1899—1902 гг.), М., 1970.